

Шредингер теңдеуін бөлшектердің стационар күйлеріне қатысты қарапайым есептеріне қолдану

Шр-дің стац.т-уін (15) шешуге болатын қарапайым жүйелерді қарастырайық.

$$\Delta\Psi + \frac{2m}{\hbar^2} (E - U)\Psi = 0$$

Олар табиғатта кездесетін физ. жүйелердің идеалданған түрі болғанымен, -1-ден, оларды зерттеу - кв-мех. әдістерді толық түсінуге мүмкіндік береді, -2-ден, алынған нәтижелер нақты жүйелердің қасиеттерін, жуықтап болса да айқындайды.

Бөлш-тің (e) п/ш-дағы қозғ-сы жайлы есеп танымдық жағынан қызықты, өйткені:

п. шұңқырды e -ды атомда ұстап тұратын күштік өрістің $\approx$ моделі деп қарастыруға б-ды.

П/шұңқыр деп бөлшектің потенц. эн-сы шұңқырдың сыртындағы эн-ядан аз болатын кеңістіктің шектелген бөлігін айтады.

Кез келген бірөлшемді п/шұңқыр 2 негізгі параметрмен сипатталады:

- п/ эн-ның координатаға тәуелділігімен : $U = U(x)$
- п/ шұңқырдың l енімен.

Шұңқырдың ішіндегі e қозғалысын Шр. теңдеуіне қатысты сипаттау үшін осы 2 параметр жеткілікті.

1-мысал. «Потенциялық шұңқырдағы» бөлшек

Массасы m бөлшектің бірөлшемді тік $\angle$ -ты ∞ биік, яғни өткізбейтін, қабырғалары бар п/ шұңқырдың ішіндегі әрекетін зерттейік (2-сурет).

Бөлшек x өсін бойлай қозғалсын.

Оның қозғалысы координаттары $x = 0$ және $x = l$ болатын 2 өткізбейтін қабырғамен шектелген.

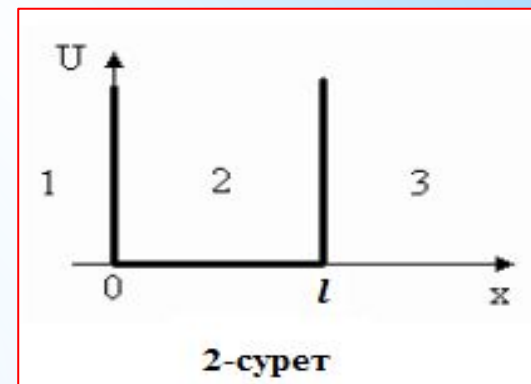
Мұндай шұңқыр бөлшектің $U(x)$ п/ эн-сының мына түрімен сипатталу к/к:

$$U(x) = \begin{cases} \infty, & \text{егер } x \leq 0 \text{ және } x \geq l, \\ 0, & \text{егер } 0 < x < l. \end{cases}$$

l – пот. «шұңқырдың» ені.

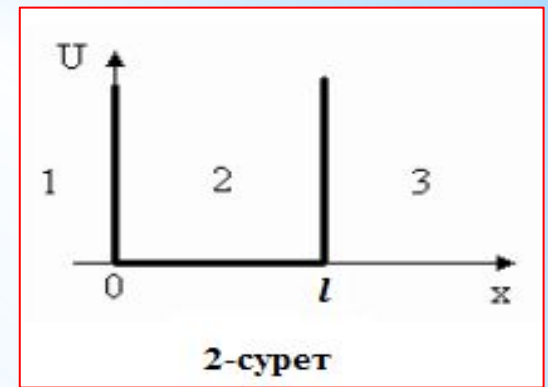
$U(x)$ пот. энергияның сызбасы 2-суретте келтірілген.

$x \leq 0$ аймақты 1-аймақ деп, $0 < x < l$ аймақты 2- аймақ («потенциялық шұңқыр») деп, ал $x \geq l$ болатын аймақты 3-аймақ деп айтайық.

1) п/шұңқырдағы клас. бөлшек

1) Әуелі осындай шұңқырдағы клас. бөлшекті қарастырайық.

2-аймақта, яғни п/ шұңқырда, $U(x) = const$, $F = -\frac{dU}{dx} = 0$ б-ды, демек шұңқырда бөлшекке F әсер етпейді.

Түсініктеме: $(\vec{E} = -grad \varphi | \cdot q \Rightarrow \vec{F} = -grad q\varphi = -gradU)$

F 1-2 ж/е 2-3 шекарада ғана пайда б-ды. Сонда бөлшек п/ ш аралығ-да тұрақты v -мен инерциямен қозғ-ды, $\Rightarrow$
 T кин. эн тұрақты б-ды. Бұл кезде бөлш-тің толық E эн-сы 0-ден ∞ -ке дейін кез келген мәнге ие бола алады

Ішкі 1- ж/е 3- қабырғаға жақындаған e кері серпіліп, қарсы қозғ-ды. Осылайша e п/ ш-дан тыс бола алмайды, ол E -нің қайсыбір мәнін қабылдап, п/ш-дың кез келген жерінде бірдей ықтималдықпен бола алады.

2) кв. мех. заңдарына бағынатын бөлшек

Енді , кв. мех. заңдарына бағынатын бөлшекті қарас-йық: оның әрекеті басқаша б-ды.

Мұны көрсету үшін Шр. стац. теңдеуін (15) бір өлшемді жағдай үшін жазып, шешу керек.

$$\Delta\Psi + \frac{2m}{\hbar^2} (E - U)\Psi = 0 \quad (15) \Rightarrow \frac{\partial^2\Psi(x)}{\partial x^2} + \frac{2m}{\hbar^2} (E - U(x))\Psi(x) = 0 \quad (1)$$

Бөлшек п/ш-дан өте алмайды, яғни 1 ж/е 3-аймақтарда бола алмағандықтан, осы аймақтарда бөлшекті табу ық-дығы, демек, оның т/ ф-ясы $\Psi = 0$.

Ψ - ф-ның үздіксіз болу шартынан ол п/ш-дың шекарасында нөлге тең болу керек, яғни мынадай шекаралық шарт орындалады:

$$\Psi(0) = 0 \quad \text{және} \quad \Psi(l) = 0. \quad (2)$$

2-айм-та $\Psi \neq 0$, ал Шр-дің стац. теңдеуінің (15) түрі - тұрақты коэф-тері бар біртекті 2-ші ретті диф. теңдеу түріндей болады:

$$\frac{\partial^2\Psi(x)}{\partial x^2} + k^2\Psi(x) = 0, \quad (3)$$

мұнда, $k^2 = \frac{2m}{\hbar^2} E$ (4), (шұңқырда $U(x) = 0$)

(3)-т-дің жалпы шешуін мына түрде жазуға б-ды:

$$\Psi(x) = A \sin kx + B \cos kx$$

Шр-дің стац. тең-нің шешімін алу: Ψ -ф-ны анықтау

(2) шек. шартты: $\Psi(0) = 0$ және $\Psi(l) = 0$ қолданып, оны қанағ-тын Ψ -ф-ның түрін $\Psi(x) = A \sin kx + B \cos kx$ жалпы шешуінен табайық:

- $x = 0$ шартынан шығатыны: $\Psi(0) = A \sin k0 + B \cos k0 = 0$ - бұл теңдік орындалуы үшін B коэффициенті нөлге тең болу керек $B = 0$, сондықтан $\Psi(x) = A \sin kx$.

- $x = l$ шартынан шығатыны: $\Psi(l) = A \sin kl = 0$ - бұл теңдік орындалу үшін $\sin kl = 0$ болу керек.

Біріктіріп жазсақ:

$$\begin{cases} A \sin 0 + B \cos 0 = 0 \\ A \sin kl + B \cos kl = 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} B = 0 \\ A \sin kl = 0 \end{cases}$$

Соңғы теңдіктен $kl = n\pi$ не

$$k = \frac{n\pi}{l}, \quad (5)$$

мұнда $n = 1, 2, \dots$. Демек, шұңқырдағы (2-аймақ) бөлшектің n -ші стационар күйін сипаттайтын Ψ -функция мынадай болады:

$$\Psi_n(x) = A \sin \frac{n\pi}{l} x \quad (6)$$

А коэф-тің мәні Ψ -ф-ның нормалау шартынан ($\int_{-\infty}^{+\infty} |\Psi(\vec{r}, t)|^2 dV = 1$) табылады (бөлщ-ті шұңқырдың қайсыбір жерінде табу ықтималдығын білдіреді, ал бұл - сенімді оқиғаның ық-ғы, демек ол = 1):

$$(\Psi_n(x) = A \sin \frac{n\pi}{l} x) \quad A^2 \int_0^l \sin^2 \left(\frac{n\pi x}{l} \right) dx = 1 \quad (7)$$

$$\sin^2 \frac{\alpha}{2} = \frac{1 - \cos \alpha}{2} \Rightarrow \text{бізде } \frac{\alpha}{2} = \frac{n\pi x}{l}$$

$$\begin{aligned} \int_0^l \sin^2 \frac{n\pi x}{l} dx &= \int_0^l \frac{1 - \cos \frac{2n\pi x}{l}}{2} dx = \frac{1}{2} \left(\int_0^l dx - \int_0^l \cos \frac{2n\pi x}{l} dx \right) = \\ &= \frac{1}{2} \left[l - \frac{1}{\frac{2n\pi}{l}} \left(\sin \frac{2n\pi x}{l} \Big|_0^l \right) \right] = \frac{1}{2} \left[l - \frac{l}{2n\pi} (\sin 2\pi n - \sin 0) \right] = \frac{l}{2} \end{aligned}$$

Сонда, (7) бойынша:

$A^2 \frac{l}{2} = 1$, бұдан $A = \sqrt{\frac{2}{l}}$. Ең соңында (6) өрнек ($\Psi_n(x) = A \sin \frac{n\pi}{l} x$) былай жазылады:

$$\Psi_n(x) = \sqrt{\frac{2}{l}} \sin \frac{n\pi}{l} x \quad (8)$$

$$\Delta \Psi + \frac{2m}{\hbar^2} (E - U) \Psi = 0$$

(8) - Шр-дің стац. тең-інің (15) шешімі (меншікті ф-циялары).

Стац. күйлердегі E эн-ның меншікті мәндері

Ψ -ф-ция шекті, үздіксіз және жатық болу к/к)

Ψ -ф-ға қойылатын осы шарттарды қанағ-тын шешімдер E эн-ның кейбір мәндерінде ғана б-ды.

Оларды меншікті мәндер д/а, ал эн-лардың осы мәндерінде (15)-т-дің $(\Delta\Psi + \frac{2m}{\hbar^2}(E - U)\Psi = 0)$ шешімдері болатын Ψ -ф-лар (E -нің меншікті мәндеріне сәйкес келетін) - меншікті функциялар д/ а.

Стац. күйлердегі E эн-ның меншікті мәндерін табу үшін

$$(4) k^2 = \frac{2m}{\hbar^2} E \text{ ж/е } (5) k = \frac{n\pi}{l}$$

өрнектерін қолд-йық:

$$k^2 = \left(\frac{n\pi}{l}\right)^2 = \frac{2m}{\hbar^2} E, \text{ бұдан}$$

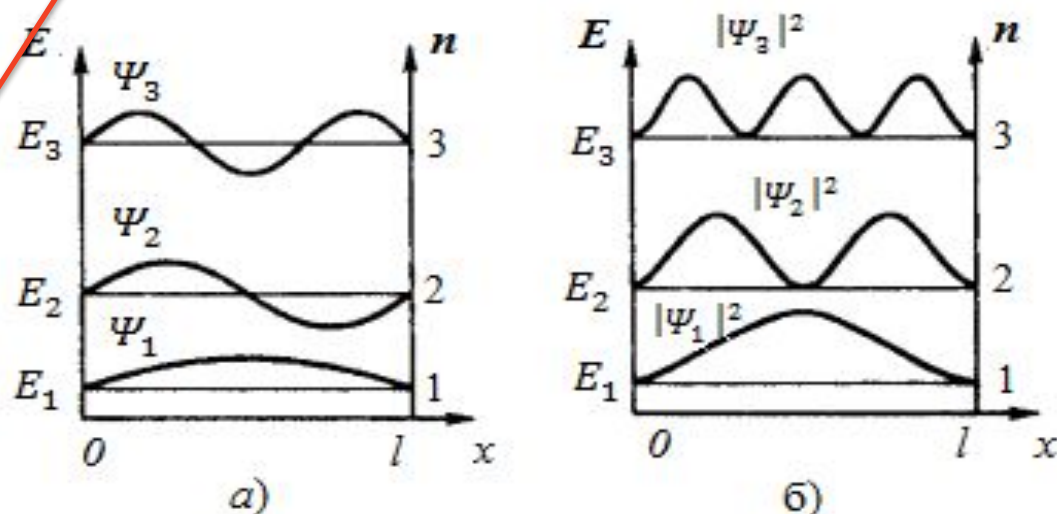
$$E = \frac{\pi^2 \hbar^2}{2ml^2} n^2 = E_n \quad (9)$$

Шр. теңд-ң (15) шешімдері-меншікті функциялар :

$$\Psi_n(x) = \sqrt{\frac{2}{l}} \sin \frac{n\pi}{l} x$$

Сурет бойынша: $n = 1, 2, 3$

3, а) суретте $n = 1, n = 2$ және $n = 3$ күйлері үшін (9) өрнектегі энергия деңгейлеріне сәйкес келетін меншікті Ψ -функцияның сызбасы келтірілген:

3-сурет

Энергет-лық деңгейлердің ΔE_n аралығын анықтап, талдау

Сонымен, ∞ биік қабырғалы «п.ш-дағы» бөлш-тің қозғ-сын сипат-тын Шр-дің стац. т-уін n бүтін санға $\sim$ б-тын эн-ның тек E_n дискрет. мәндері (меншікті мәндері) ғана қанағ-рады.

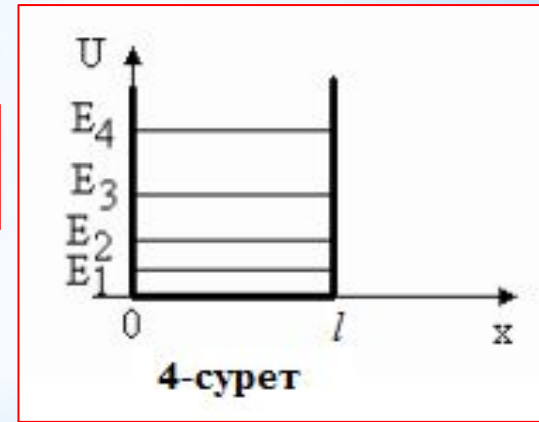
Бұл - п/ш-дағы бөлшек толық E эн-ның тек қана квантталған мәндеріне ие бола алатынын білдіреді (4-сурет).

Көршілес энергет. деңгейлердің ΔE_n аралығы n -нің артуына байланысты $\uparrow$:

$$\Delta E_n = E_{n+1} - E_n = \frac{\pi^2 \hbar^2}{2ml^2} (n+1)^2 - \frac{\pi^2 \hbar^2}{2ml^2} n^2 =$$
$$= \frac{\pi^2 \hbar^2}{2ml^2} (2n+1) \approx \frac{\pi^2 \hbar^2}{2ml^2} n \Rightarrow$$

$$\Delta E_n = \frac{\pi^2 \hbar^2}{2ml^2} n \quad (10)$$

$$E_n = \frac{\pi^2 \hbar^2}{2ml^2} n^2$$

Неғұрлым $m, l <$ болса $\Delta E_n >$ б-ды ж/е керісінше.

Мысалы,

- өлшемі $l = 10^{-1}$ м шұңқырдағы e үшін $\Delta E_n \approx 10^{-35} n$ Дж $\approx 10^{-16} n$ эВ, яғни эн. деңгейлер өте тығыз орналасқан, демек, спектрді үздіксіз (тұтас) деп санауға б-ды.

-егер, шұңқырдың өлшемі атом өлшемімен $\approx$ болса, ($l = 10^{-10}$ м), онда e үшін $\Delta E_n \approx 10^{-10} n$ Дж $\approx 10^2 n$ эВ $\uparrow$, яғни эн-ның дискретті мәндері алынады (сызықты спектр).

Эн. деңгей-рдің салыст-малы ар-ғын есептеу

Сол сияқты, (10) $\Delta E_n = \frac{\pi^2 \hbar^2}{2ml^2} (2n + 1)$, (9) $E = \frac{\pi^2 \hbar^2}{2ml^2} n^2$ ф-дан $n \rightarrow \infty$ болғанда $\frac{\Delta E_n}{E_n}$ – деңгей-рдің салыст-малы ар-ғын есептейік:

$$\frac{\Delta E_n}{E_n} = \frac{2n+1}{n^2} = \frac{2}{n} + \frac{1}{n^2} \approx \frac{2}{n} \rightarrow 0 \quad - \text{яғни көршілес деңгейлер тығыз орналасады..}$$

Сонда n -нің өте үлкен мәндері (күшті қозулар) үшін кв. мех-ға тән ерекшелік - дискреттілік басылып, үздіксіз, тұтас болып кетеді.

Бұл нәтиже - Бордың сәйкестік принципін (кванттық сандардың жоғары мәндерінде кв. физ-ның заңдары классикалық физика заңдарына өтеді, 1923) дербес жағдайы.

Сонымен, «п/ш-дағы» бөлшекке Шр-дің теңдеуін қолдану - эн-ның квантталған мәндеріне әкеледі.

Ал клас. мех-да бөлшек эн-сының мәніне шектеу қойылмайды.

Сонымен қатар, берілген есепті кв-мех-лық тұрғыда қарастырғанда «п/ш-дағы»

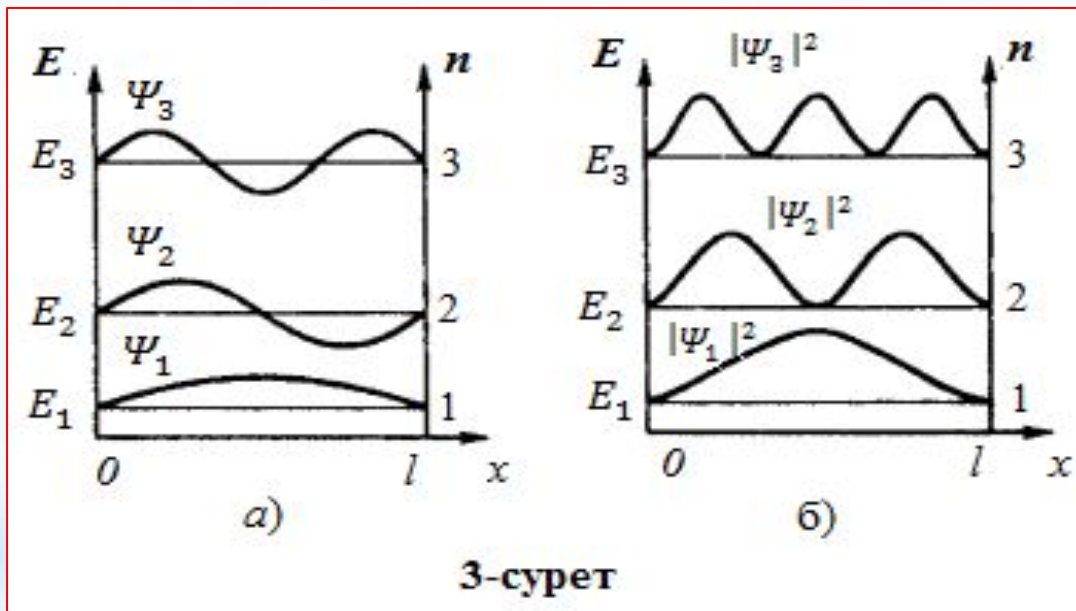
бөлшек минимал $E_{min} = \frac{\pi^2 \hbar^2}{2ml^2}$ энергиядан кем болатын энергияға ие бола алмайтыны шығады ($n = 1$).

Ал, қалған барлық деңгейлер ($n > 1$) осы энергиядан артық болады.

Бөлшекті п/ш-да табу ықтималдығы

n -ші күйдегі бөлшекті п/ш-да табу ық-дығын - $\Psi_n(x)$ т. ф-ның квадраты $|\Psi_n(x)|^2$ сипаттайды.

3, б) суретте $n = 1$, $n = 2$ және $n = 3$ -ке сәйкес күйлер үшін шұңқырдың қабырғасынан әртүрлі қашықтықтағы бөлшекті табу ықтималдығының тығыздығы - $|\Psi_n(x)|^2$ -тың сызбасы келтірілген.

Сур: шұңқырда бөлшекті табу ық-ғы оның күйіне ж/е табылу орнына байл-ты. Мысалы, $n = 2$ кванттық күйде бөлшек шұңқырдың ортасында бола алмайды, оның есесіне ол сол және оң жақта бірдей жиілікпен б-ды.

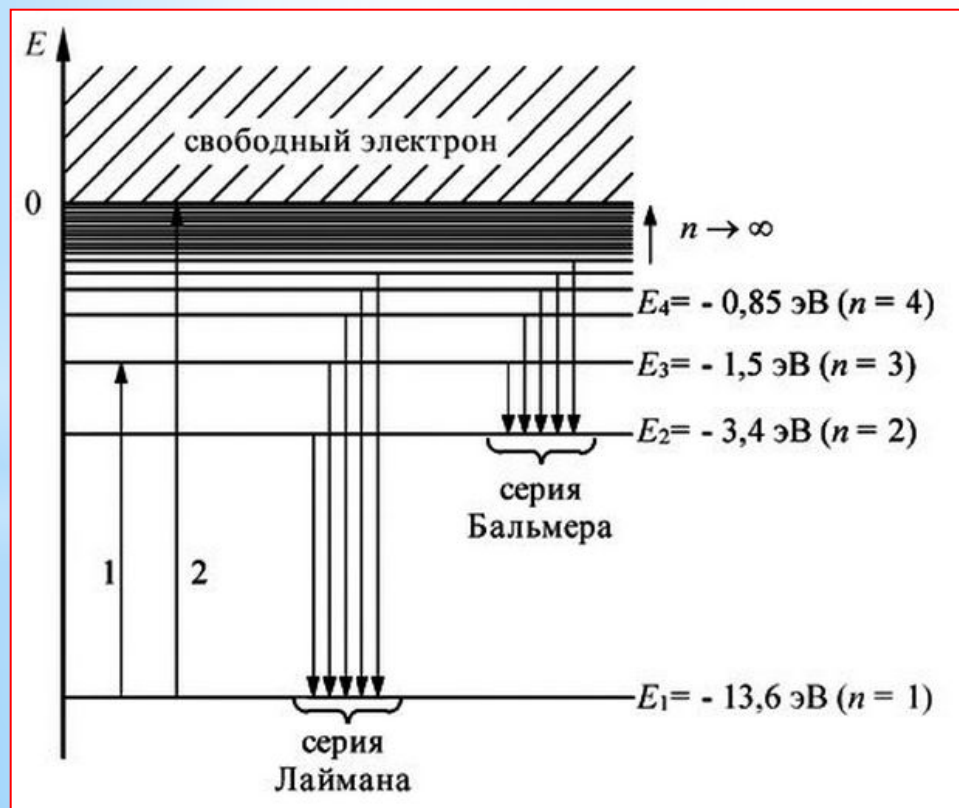
Бөлшектің мұндай қасиеті (әрекеті) - **кв. механикада бөлшектің траекториясы жайлы сөздің негізі жоқ** екендігін білдіреді.

Қорытынды:

- бөлшектің негізгі күйінің энергиясы $\neq 0$
- бөлшектің энергиясы квантталған, және оның мәні n^2 -қа пропорционал
- бөлшекті табу ықтималдығы бір нүктеден екінші нүктеге өзгереді
- егер $n \rightarrow \infty$, онда шешім классикалыққа өтеді

$$E_n = \frac{\pi^2 \hbar^2}{2ml^2} n^2$$

$$\psi_n(x) = \sqrt{\frac{2}{l}} \sin \frac{n\pi}{l} x$$

$E > 0$ аймағында эн-гетикалық деңгейлер (эн-лық спектр) тұтас болады.
 $E < 0$ аймағында эн-гетикалық деңгейлер (эн-лық спектр) дискретті болады

2-мысал. Бөлшектің потенциалдық тосқауылдан өтуі

Массасы m және толық энергиясы E бөлшектің бірөлшемді тікбұрышты потенциалдық тосқауылдан өтуін қарастырайық.

x өсі бөлшектің қозғалысымен сәйкес келсін.

Бөлшек, потенциалдық энергиясы 5-суретте көрсетілген күш өрісінде қозғалады.

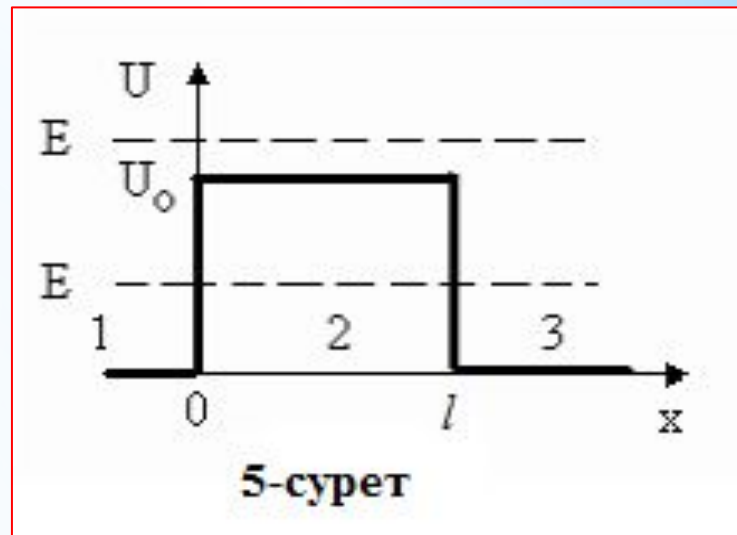
Бұл жағдайда бөлшектің $U(x)$ потенциалдық энергиясы мына шартты қанағаттандырады:

$$U(x) = \begin{cases} 0, & \text{егер } x \leq 0 \text{ және } x \geq l, \\ U_0, & \text{егер } 0 < x < l. \end{cases}$$

$x \leq 0$ аймақты 1-аймақ, $0 < x < l$ аймақты 2-аймақ (биіктігі U_0 тікбұрышты потенциалдық тосқауыл), ал $x \geq l$ болатын аймақты 3-аймақ деп айтайық.

1) Осы потенциалдық тосқауылдан өткендегі **классикалық** бөлшектің беталысын қарастырайық.

Егер бөлшектің E толық энергиясы U_0 -ден кіші болса ($E < U_0$), онда бөлшек тосқауылдан серпіліп, 1-аймақта қалады, яғни тосқауылды тесіп өте алмайды. Егер $E > U_0$ болса, бөлшек тосқауылдан еркін өтіп, 3-аймаққа келеді.

2) **Кванттық** бөлшек ү-н басқаша б-ды.

- $E < U_0$ кезде б-шектің тосқауылдан өтіп (бұл құб-сты

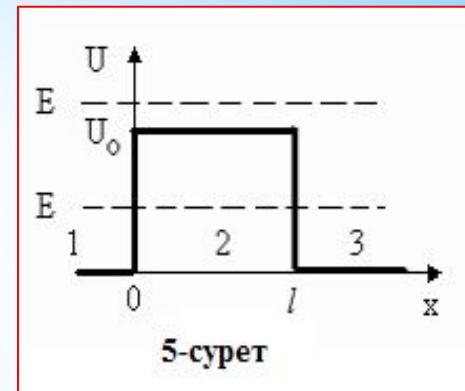
«туннельдік» эффект д/а), 3-ай-та б-уының, және

- $E > U_0$ кезде бөлшек тосқауылдан серпіліп, 1-ай-та б-уының әрқашан қандай да бір нөлден өзгеше ық-ғы б-ды.

Бұл ықтималдықтарды сипаттау үшін

- потенц. тосқауылдан өту коэффициенті D және

- потенц. тосқауылдан шағылу коэффициенті R енгізіледі.

D – бөлшектің пот. тосқауыл арқылы өту ық-малдығына тең және ол, тосқауыл ар-лы өткен қарқындылықтың $I_{өт}$ тосқауылға түскен де Бройль толқыны қарқын-на $I_{түс}$ қатынасымен анықталады:

$$D = \frac{I_{өт}}{I_{түс}} \quad (1)$$

R – бөлшектің пот. тосқауылдан шағылу ықтималдығы; ол, тосқауылдан шағылған қарқ-дылықтың $I_{шағ}$ тосқауылға түскен қарқ-дылыққа $I_{түс}$ қатынасымен анықталады:

$$R = \frac{I_{шағ}}{I_{түс}} \quad (2)$$

Және де мына қатынас орындалу керек:

$$D + R = 1, \quad (3)$$

D мен R қосындысы сенімді (шын) оқиғаның ықтималдығын бергендіктен, бөлшек не тосқауыл арқылы өтеді, не тосқауылдан шағылады.

D мен R коэффициенттерін табу үшін Шр-дің стационар теңдеуін шешу керек:

$$\frac{d^2\Psi(x)}{dx^2} + \frac{2m}{\hbar^2} (E - U(x))\Psi(x) = 0 \quad (4)$$

$U(x)$ пот. эн. үзілісті ф-ция болғ-тан, мұны ескеріп, берілген Шр. теңдеуін әрбір 1, 2, және 3-аймақ үшін шешу к/к, яғни осы аймақтардағы б-шектің күйін сипаттайтын Ψ_1 , Ψ_2 және Ψ_3 толқ. ф-цияларды т/к.

Ψ ф-цияның өзінің ж/е $U(x)$ ф-ясы секірмелі өзгертін аймақтардың шекарасындағы Ψ ф-цияның x коорд. б-ша туындысының Ψ' үзіліссіздік шартынан келесідей шекаралық шарт алынады:

$$\begin{cases} \Psi_1(0) = \Psi_2(0) \\ \Psi_1'(0) = \Psi_2'(0) \end{cases} \quad \text{және} \quad \begin{cases} \Psi_2(l) = \Psi_3(l) \\ \Psi_2'(l) = \Psi_3'(l) \end{cases} \quad (5)$$

$E > U_0$ деп есептеп, Шр-дің стационар теңдеуін 1-аймақ үшін жазайық:

$$\frac{d^2\Psi_1(x)}{dx^2} + k^2\Psi_1(x) = 0 \quad \text{мұнда} \quad k^2 = \frac{2m}{\hbar^2} E; \quad (6)$$

2-аймақ үшін:

$$\frac{d^2\Psi_2(x)}{dx^2} + q^2\Psi_2(x) = 0 \quad \text{мұнда} \quad q^2 = \frac{2m}{\hbar^2} (E - U_0); \quad (7) \quad \text{және де} \quad E - U_0 > 0;$$

3-аймақ үшін:

$$\frac{d^2\Psi_3(x)}{dx^2} + k^2\Psi_3(x) = 0 .$$

Тұрақты коэф-ттері бар 3 біртекті 2-ретті диф. теңдеу жаздық. Олардың жалпы шешуін мына түрде жазамыз:

$$\begin{aligned} \frac{d^2\Psi_1(x)}{dx^2} + k^2\Psi_1(x) &= 0; \quad k^2 = \frac{2m}{\hbar^2} E \\ \frac{d^2\Psi_2(x)}{dx^2} + q^2\Psi_2(x) &= 0; \quad q^2 = \frac{2m}{\hbar^2} (E - U_0) \\ \frac{d^2\Psi_3(x)}{dx^2} + k^2\Psi_3(x) &= 0 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \Psi_1(x) &= a_1 e^{ikx} + b_1 e^{-ikx}, \\ \Psi_2(x) &= a_2 e^{iqx} + b_2 e^{-iqx}, \\ \Psi_3(x) &= a_3 e^{ikx} + \underbrace{b_3 e^{-ikx}}_{=0} = a_3 e^{ikx}. \end{aligned} \quad (9)$$

(Себебі, осы шешімдердің әрқайсысын жоғарыдағы өз теңдеулеріне қойсақ, сәйкес теңдеу орындалады, яғни нөлге тең болады: тексер!).

Жалпы шешім - екі дербес шешімнің суперпозициясы болып табылады, оның әрқайсысы де Бройль жазық толқынын береді.

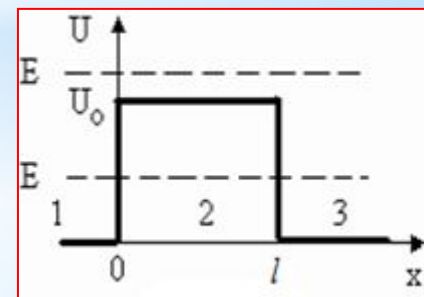
Және де, егер «+» таңбасы бар e^{ikx} болса, толқын оң x өсімен бағытталады, ал «-» болса, кері бағытта таралады.

Мысалы, $\Psi_1(x)$ -дің өрнегінде 1-қосылғыш a_1 амплитудасы бар **түскен** толқынды анықтаса, 2- қос. - b_1 ампл-сы бар **шағылған** толқынды анықтайды. 3-аймақта шағылу жоқ, сондықтан, $\Psi_3(x)$ -тің өрнегіндегі 2-қосылғыш $=0$.

D және R коэф-дің анықтамасына сәйкес келесідей қатынас жазайық:

$$D = \frac{|a_3|^2}{|a_1|^2} \quad \text{және} \quad R = \frac{|b_1|^2}{|a_1|^2} \quad (10) \quad (D = \frac{I_{\text{өт}}}{I_{\text{түс}}}, R = \frac{I_{\text{шағ}}}{I_{\text{түс}}})$$

Сонымен, D ж/е R коэф-рін есептеу үшін, a_1, b_1 және a_3 коэф-рін табу қажет.

Ол ү/н (5) шекар. шартты қолдану к/к; ол төрт теңдеу алуға мүмкіндік береді.

Қайта жазып қояйық:

$$\begin{cases} \Psi_1(0) = \Psi_2(0) \\ \Psi_1'(0) = \Psi_2'(0) \end{cases} \text{ ж/е } \begin{cases} \Psi_2(l) = \Psi_3(l) \\ \Psi_2'(l) = \Psi_3'(l) \end{cases} \quad (5)$$

$$\Psi_1(x) = a_1 e^{ikx} + b_1 e^{-ikx},$$

$$\Psi_2(x) = a_2 e^{iqx} + b_2 e^{-iqx} \quad (9)$$

$$\Psi_3(x) = a_3 e^{ikx}$$

$x = 0$ үшін:

$\Psi_1(0) = \Psi_2(0)$ шартын (9) өрнектің алғашқы екеуіне қойсақ:

$$a_1 + b_1 = a_2 + b_2 \quad (11)$$

$\Psi_1'(0) = \Psi_2'(0)$ шартына сәйкес (9) өрнектің алғашқы екеуінен туынды алсақ:

$$\Psi_1'(x) = ika_1 e^{ikx} - ikb_1 e^{-ikx}. \quad \text{Бұдан} \quad \Psi_1'(0) = ika_1 - ikb_1$$

$$\Psi_2'(x) = iqa_2 e^{iqx} - iqb_2 e^{-iqx}. \quad \text{Бұдан} \quad \Psi_2'(0) = iqa_2 - iqb_2.$$

Демек $\Psi_1'(0) = \Psi_2'(0)$ шарты бойынша $ika_1 - ikb_1 = iqa_2 - iqb_2$ немесе,

$$ka_1 - kb_1 = qa_2 - qb_2 \quad (12)$$

$$\begin{aligned}
 \Psi_1(x) &= a_1 e^{ikx} + b_1 e^{-ikx}, \\
 \Psi_2(x) &= a_2 e^{iqx} + b_2 e^{-iqx} \\
 \Psi_3(x) &= a_3 e^{ikx}
 \end{aligned}
 \tag{9}$$

$x = l$ үшін:

$\Psi_2(l) = \Psi_3(l)$ шартын (9) өрнекке қойсақ:

$$a_2 e^{iql} + b_2 e^{-iql} = a_3 e^{ikl}, \tag{13}$$

$\Psi'_2(l) = \Psi'_3(l)$ шартын қойсақ:

$$\Psi'_2(x) = iqa_2 e^{iqx} - iqb_2 e^{-iqx}. \text{ Бұдан } \Psi'_2(l) = iqa_2 e^{iql} - iqb_2 e^{-iql}$$

$$\Psi'_3(x) = ika_3 e^{ikx}. \text{ Бұдан } \Psi'_3(l) = ika_3 e^{ikl}$$

Демек, $\Psi'_2(l) = \Psi'_3(l)$ шартынан

$iqa_2 e^{iql} - iqb_2 e^{-iql} = ika_3 e^{ikl}$, немесе, i -ге қысқартып, q -ге бөлсек:

$$a_2 e^{iql} - b_2 e^{-iql} = a_3 \frac{k}{q} e^{ikl} \tag{14}$$

Бұл теңдеулерді шешіп, D және R коэффициенттерін аламыз:

$$D = \left(1 + \frac{(k^2 - q^2)^2 \sin^2 ql}{4k^2 q^2} \right)^{-1},$$

(15)

$$R = \left(1 + \frac{4k^2 q^2}{(k^2 - q^2)^2 \sin^2 ql} \right)^{-1}.$$

(15) өрнегінен:

1. $E > U_0$ кезде $D \neq 1$ және $R \neq 0$ болады. Кванттық бөлшек үшін алынған бұл нәтиже классикалық бөлшек үшін орындалатын нәтижеден ($D = 1$ және $R = 0$) айрықша болады.

2. $E < U_0$ кезде $D \neq 0$ және $R \neq 1$ болады. (Классикалық бөлшек үшін: $D = 0$ және $R = 1$ болады).

Жоғарыдағы теңдеулерді біріктіріп, қайта жазайық

$$a_1 + b_1 = a_2 + b_2 \quad (11)$$

$$ika_1 - ikb_1 = qa_2 - qb_2 \quad (12)$$

$$a_2 e^{ql} + b_2 e^{-ql} = a_3 e^{ikl}, \quad (13)$$

$$qa_2 e^{ql} - qb_2 e^{-ql} = ika_3 e^{ikl} \quad (14)$$

Барлық теңдеулерді a_1 -ге бөлейік:

$$1 + b_1/a_1 = a_2/a_1 + b_2/a_1 \quad (11)$$

$$ik - ikb_1/a_1 = qa_2/a_1 - qb_2/a_1 \quad (12)$$

$$a_2 e^{ql}/a_1 + b_2 e^{-ql}/a_1 = a_3 e^{ikl}/a_1 \quad (13)$$

$$qa_2 e^{ql}/a_1 - qb_2 e^{-ql}/a_1 = ia_3 ke^{ikl}/a_1 \quad (14)$$

$$1 + b_1/a_1 = a_2/a_1 + b_2/a_1 \quad (11)$$

$$ik - ikb_1/a_1 = qa_2/a_1 - qb_2/a_1 \quad (12)$$

$$a_2e^{ql}/a_1 + b_2e^{-ql}/a_1 = a_3e^{ikl}/a_1 \quad (13)$$

$$qa_2e^{ql}/a_1 - qb_2e^{-ql}/a_1 = ia_3ke^{ikl}/a_1 \quad (14)$$

Белгілеу енгізейік:

$B_1 = b_1/a_1$, $A_2 = a_2/a_1$, $B_2 = b_2/a_1$, $A_3 = a_3/a_1$ және

$$n = \frac{q}{k} \quad (15)$$

Сонда жоғарыдағы теңдеулер мына түрде жазылады ((12),(14)-ті k -ға бөліп жазамыз):

$$1 + B_1 = A_2 + B_2 \quad (11)$$

$$i - iB_1 = nA_2 - nB_2 \quad (12)$$

$$A_2e^{ql} + B_2e^{-ql} = A_3e^{ikl} \quad (13)$$

$$nA_2e^{ql} - nB_2e^{-ql} = iA_3e^{ikl} \quad (14)$$

(10) ф-лада белгілеу енгізсек ($D = \frac{|a_3|^2}{|a_1|^2}$ және $R = \frac{|b_1|^2}{|a_1|^2}$ (10)) :

Шағылған және түскен амплитудалар модульдерінің квадраттарының қатынасы

$$R = \frac{|b_1|^2}{|a_1|^2} = |B_1|^2 -$$

бөлшектің пот. тосқауылдан шағылу ық-ғын береді, ол шағылу коэф. д/а.

Сол сияқты өткен және түскен толқындар модуль-нің квадр-ның қатынасы

$$D = \frac{|a_3|^2}{|a_1|^2} = |A_3|^2 -$$

б-шектің тосқ-дан өту ық-дығын береді, ол өту коэф. (мөлдірлік коэф-ті) д/а.

Бізге бөлш-тің тосқауылдан өтуі ғана керек, сондықтан D шаманы табумен шектелеміз. Алайда D -ны тапсақ, R -ді де табу оңай, ($R + D = 1$).

Ол үшін (11)-ді ($1 + B_1 = A_2 + B_2$) i -ге көбейтіп, (12)-ге қосайық:

$$\left. \begin{array}{l} i + iB_1 = iA_2 + iB_2 \\ i - iB_1 = nA_2 - nB_2 \end{array} \right\} 2i = (n + i)A_2 + iB_2 - nB_2 \Rightarrow 2i = (n + i)A_2 - (n - i)B_2 \quad (16)$$

Енді, (13)-ті ($A_2 e^{ql} + B_2 e^{-ql} = A_3 e^{ikl}$) i -ге көбейтіп, шыққанын (14)-тен алайық:

$$\left. \begin{array}{l} nA_2 e^{ql} - nB_2 e^{-ql} = iA_3 e^{ikl} \\ - \\ iA_2 e^{ql} + iB_2 e^{-ql} = iA_3 e^{ikl} \end{array} \right\} (n - i) A_2 e^{ql} - (n + i) B_2 e^{-ql} = 0 \quad (17)$$

$$(16) \Rightarrow 2i = (n+i)A_2 - (n-i)B_2: \quad (17) \Rightarrow (n-i)A_2 e^{ql} - (n+i)B_2 e^{-ql} = 0:$$

$$B_2 = \frac{(n+i)A_2 - 2i}{n-i}$$

$$B_2 = \frac{(n-i)A_2 e^{ql}}{(n+i)e^{-ql}} \quad (*)$$

$$[(n+i)A_2 - 2i] \cdot (n+i)e^{-ql} = (n-i)A_2 e^{ql} \cdot (n-i) \Rightarrow$$

$$(n+i)^2 A_2 e^{-ql} - 2i(n+i)e^{-ql} = (n-i)^2 A_2 e^{ql}$$

$$(n+i)^2 A_2 e^{-ql} - (n-i)^2 A_2 e^{ql} = 2i(n+i)e^{-ql} \Rightarrow$$

$$A_2 = \frac{2i(n+i)e^{-ql}}{(n+i)^2 e^{-ql} - (n-i)^2 e^{ql}} \rightarrow (*):$$

$$B_2 = \frac{(n-i)e^{ql}}{(n+i)e^{-ql}} \cdot \frac{2i(n+i)e^{-ql}}{(n+i)^2 e^{-ql} - (n-i)^2 e^{ql}} = \frac{2i(n-i)e^{ql}}{(n+i)^2 e^{-ql} - (n-i)^2 e^{ql}}$$

A_2 мен B_2 -ні (13)-ке ($A_2 e^{ql} + B_2 e^{-ql} = A_3 e^{ikl}$) қойып, A_3 -ті табайық:

$$\frac{2i(n+i)e^{-ql} \cdot e^{ql}}{(n+i)^2 e^{-ql} - (n-i)^2 e^{ql}} + \frac{2i(n-i)e^{ql} \cdot e^{-ql}}{(n+i)^2 e^{-ql} - (n-i)^2 e^{ql}} = A_3 e^{ikl}$$

$$\frac{2i(n+i+n-i)}{(n+i)^2 e^{-ql} - (n-i)^2 e^{ql}} = A_3 e^{ikl} \Rightarrow A_3 = \frac{4ni \cdot e^{-ikl}}{(n+i)^2 e^{-ql} - (n-i)^2 e^{ql}} \quad (18)$$

$$A_3 = \frac{4ni \cdot e^{-ikl}}{(n+i)^2 e^{-ql} - (n-i)^2 e^{ql}} \quad (18)$$

Мұнда $q^2 = \frac{2m}{\hbar^2} (E - U_0)$ және $k^2 = \frac{2m}{\hbar^2} E$

Егер $E < U_0$ жағдайын қарастырсақ, онда $E - U_0 < 0$ б-ды, демек $q^2 = \frac{2m}{\hbar^2} (U_0 - E)$ деп жазуға б-ды.

Әдетте $ql = \frac{\sqrt{2m(U_0-E)}}{\hbar} \cdot l$ шамасы $\gg 1$ б-ды. Сондықтан (18)-дің бөліміндегі e^{-ql} көбейткіші бар қосылғышты, e^{ql} көбейткіші бар қосылғышпен салыстырғанда ескермеуге б-ды

(Түсініктеме: $e^{-ql} = \frac{1}{e^{ql}} \cong \frac{1}{\infty} = 0$)

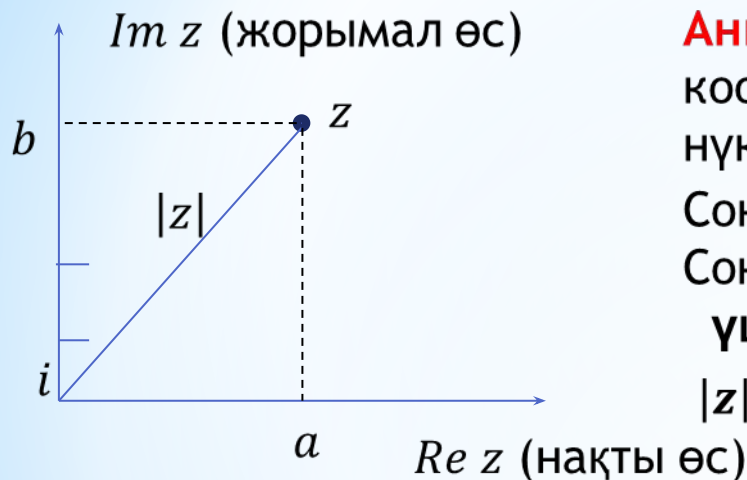
Сонда (18) $\Rightarrow$

$$A_3 \approx - \frac{4ni \cdot e^{-ikl}}{(n-i)^2 e^{ql}} \quad (19)$$

Бұл шаманың модулінің квадраты $|A|^2 = D$ – бөлш-тің пот. тосқауылдан өту ықтималдығын береді. Демек, (19)-дың модулінің кв-тын алу к/к.

Сонымен қатар (19)-да: $|n - 1| = \sqrt{n^2 - 1}$ болу керек.

$|n - 1| = \sqrt{n^2 - 1}$: Бұған көз жеткізу ү/н, компл. сан түсінігін еске түсір-йік.
 $z = a + bi$ комплексті санды (a, b – нақты сандар, i – жорымал бірлік)
 жазықтықта кескіндеуге б-ды:

Анықтама: z к/санының модулі $|z|$ деп коорд-та басынан компл. жаз-тағы сәйкес нүктеге дейін жүргізілген аралықты айтады.
 Сонда, Пиф. теор. б-ша: $|z| = \sqrt{a^2 + b^2}$
 Сондай-ақ, $z = a + bi$ өрнегін біздің жағдай үшін $z = n - i$ жазсақ ($a = n, b = -1$):
 $|z| = |n - i| = \sqrt{a^2 + b^2} = \sqrt{n^2 + 1}$ д.к.о.е.

Сонда (19)- $(A_3 \approx -\frac{4ni \cdot e^{-ikl}}{(n-i)^2 e^{ql}})$ өрнегі мынадай б-ды:

$$D = |A_3|^2 = \frac{16n^2}{(n^2 + 1)^2} \cdot e^{-2ql} \quad (20),$$

мұнда $|e^{-ikl}|^2 = e^{-ikl} \cdot e^{ikl} = \frac{e^{ikl}}{e^{ikl}} = 1$

Келесі: (20)-да $\frac{16n^2}{(n^2+1)^2}$ өрнегінің шамасы ≈ 1

Түсініктеме: $\frac{16x}{(x+1)^2}$ функциясы $x = 1$ нүктеде тах мәнге: 4-ке ие б-ды.

x мәні $0,04 \div 14$ аралығында болғанда, ф-яның мәні 1-ден 4-ке дейінгі []-да Є.

Сонда (20)-дан ($D = |A_3|^2 = \frac{16n^2}{(n^2+1)^2} \cdot e^{-2ql}$) қалатыны ($q^2 = \frac{2m}{\hbar^2}(E - U_0)$) :

$$D = |A_3|^2 = e^{-2ql} = e^{-\frac{2}{\hbar}\sqrt{2m(U_0-E)} \cdot l} \quad (21)$$

Қорытынды. Бөлшектің пот. тосқ-дан өту ық-ы D тәуелді:

- l – тосқауыл еніне;
- тосқауылдың E -ден қаншалықты артық болуына, яғни $(U_0 - E)$ айыр-ға.

Мысал. l -дің қайсібір мәнінде $D = 0,01$ болсын.

1. Егер l 2 рет артса, онда D шамасы қалай өзгереді?

Жауап: (21) $\Rightarrow D_1 = 0,01 = \frac{1}{100^1} = \frac{1}{e^{c \cdot l}} \mid l \Rightarrow 2l \mid \Rightarrow D_2 = \frac{1}{100^2} = \frac{1}{e^{c \cdot 2l}} = \frac{1}{10^4} = 0,0001$

$$\frac{D_1}{D_2} = \frac{0,01}{0,0001} = 100 \Rightarrow D_2 < D_1 - \text{ден } 100 \text{ есе.}$$

2. Дәл осындай нәтиже алушы едік, егер $(U_0 - E)$ шамасы 4 есе артса.

Себебі, $\sqrt{(U_0 - E)}$ түбір астында болғ-тан, 4-ші дәрежеге шығару керек ($2l$ -ге келтіру үшін).

Сондай-ақ, (21)-ден: $D \sim \frac{1}{e^{\sqrt{m}}} \Rightarrow$ бөлш-тің m артқанда D өту коэф-ті күрт азаяды.

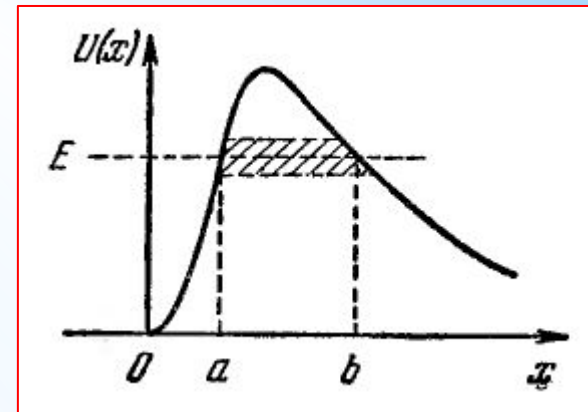
Егер потенциалдық тосқауылдың пішіні кез келген болса (сурет), онда

$$D \approx e^{-\frac{2}{\hbar} \sqrt{2m(U_0 - E)} l}$$

формуласы жалпы формуламен ауыстырылу керек:

$$D \approx e^{-\frac{2}{\hbar} \int_a^b \sqrt{2m(U-E)} dx}$$

мұнда $U = U(x)$.

Пот. тосқ-дан өткенде, бөлшек, осы тосқауылдағы «туннель» ар-лы өткендей б-ды (штрихталған аймақ). $\Rightarrow$ біз қарастырған мысал «**туннельді эффект**» д/а.

Клас. тұрғыда т/эф - ақылға сыймайтын, заңға қайшы келетін құбылыс болып көрінеді. Яғни, туннельде болған бөлшек теріс кин. эн-ға ие болушы еді ($E < U$). Алайда, туннель түсінігі - ерекше, өзіндік кв-тық құб-с, кл. физ-да баламасы жоқ.

Кв. мех-да толық эн-ны - кин. және пот. деп бөлудің мағынасы жоқ, себебі Гейз-тің анық. принц-не қайшы келеді. Шынында да, егер бөлшектің нақты бір Т кин. эн-сы бар десек, оның нақты Р имп-сі б-ды.

Осы сияқты, бөлш-тің нақты бір U пот. эн-сы бар деген сөз, $\Rightarrow$ бөлшек кеңістіктің белгілі бір нүк-де б-ды.

Алайда, анық. принц. б-ша, бөлш-тің имп-сі мен коорд-сы бір мезетте нақты мәнге ие бола алмайды, яғни бір мезетте Т ж/е U дәл анық-ла алмайды.

Сонымен, E толық эн-ның нақты мәні болғанымен, ол нақты анықталған T ж/е U қосындысы түрінде беріле алмайды.

Бұдан: туннельде $T < 0$ б-ды деген қорытындының негізі жоқ - негізсіз пайымдау.

Мысал (CPC)

Талдау: Савельев 329-330 б. (CPC)